

YUNUS EMRE'DE KOZMOLOJİNİN ESTETİK SUNUMU

Mehmet ÖZDEMİR¹

ÖZET

Yunus Emre, yazdığı Divan ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserleri ve bu eserlerinde dile getirdiği fikirler vasıtasıyla yedi yüz yıldır kültür ve edebiyatımızda varlığını sürdüren dâhi bir sanatkârdır. Fikirlerini muhataba aktarmak için şiir formunu kullanan şair, şiirlerindeki varlık âlemine ait maddî unsurları ve şiirin suretini teşkil eden kelimeleri mana âlemine geçiş için bir araç olarak kullanır. Yani onun şiirleri mananın surete bürünmüş şeklidir ki bu durum, genel anlamda estetiği, özel anlamda da İslam estetiğini yansıtır. Bu yüzden onun sanatkârlığı incelenirken İslam estetiğinin temelini oluşturan suret-mana ilişkisi mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Suret ve mana da estetik obje olan şiirde, real ve irreal varlık alanlarına karşılık gelir.

Estetik objenin (sanat eserinin) real varlık alanını oluştururken sanatçının faydalandığı önemli kaynaklardan biri tabiat, yani fizikî çevredir. Fiziksel çevre, sanatçının çevresinde bulunan bütün tabiat varlıklarını kapsar. Bu kadar geniş bir malzemenin, Yunus Emre'nin eserlerinde tespit edilmesi ve incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada fiziksel çevrede bulunan ve birçok bakımdan insanları etkileyen kozmik unsurların, sanat eserinin ve eserdeki mananın oluşumuna katkısı incelenecektir. Fiziksel çevrede bulunan kozmik unsurlar da Yunus Emre'nin şiirlerinde hem real varlık alanını oluşturan bilgi objeleri hem de irreal varlık alanıyla ilgili düşüncelerin yüklendiği anlam alanları olarak kullanılmıştır. Şimdiye kadar Yunus'un şiirleri hakkında yapılan çalışmalarda İslam estetiğinin izlerini görmek mümkünse de genel anlamda estetik biliminin imkân ve yöntemlerini kullanan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı, Yunus Emre'nin şiirlerinde kullanılan kozmik unsurları tespit etmek ve estetik biliminin yöntemlerinden hareketle estetik objedeki suret-mana ilişkisinin nasıl kurulduğunu araştırmaktır. İkinci ve temel amaç da şairin fikir dünyasının anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Divan, Risâletü'n-Nushiyye, kozmik unsurlar, estetik.

¹ Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.ozdemir@kocaeli.edu.tr

AESTHETIC PRESENTATION OF COSMOLOGY IN YUNUS EMRE

ABSTRACT

Yunus Emre was a prodigious artist who has existed in our culture and literature for seven hundred years with his works like Divan and Risaletu'n-Nushiyye and with his ideas he expressed in his works. This poet, who used poetics to convey his ideas to the reader, also used the material elements of the world of existence and the words that constituted the form of poetry as a tool in his poems for the transition to the spiritual realm. In other words, his poems are the form of spirituality disguised in a material shape, which reflects aesthetics in general and Islamic aesthetics in specific sense. For this reason, when his art is examined, the material shape-spiritual sense relation, which forms the basis of Islamic aesthetics, must be taken into account. In poetry, which is an aesthetic object, material shape and spiritual sense correspond to the real and unreal realms of existence.

One of the important sources that an artist makes use of when creating an actual existence realm of an aesthetic object (i.e. a piece of art) is the nature, namely, the physical realm, which covers all the natural elements around the artist. The determination and examination of such a great material in the works of Yunus Emre will exceed the boundaries of the present study. For this reason, the contribution of cosmic elements, which exist in physical environment and affect people in many ways, to the production of works of art and the meaning in these works will be examined in this study. In Yunus Emre's poems, the cosmic elements in the physical realm were used as both informative objects that constituted the actual existence realm and the areas of meaning on which thoughts about the unreal existence realm were associated. Although it is possible to see the traces of Islamic aesthetics in the studies conducted on the poetry of Yunus so far, it is understood that the studies employing the opportunities and methods of aesthetic science are not sufficient in general. For this reason, the primary purpose of this study was to determine the cosmic elements used in Yunus Emre's poems, and to examine how the relation between material shape-spiritual sense was established in the aesthetic object based on the methods of aesthetic science. The second and main purpose was to contribute to the understanding of the intellectual world of the poet.

Keywords: Yunus Emre, Divan, Risaletu'n-Nushiyye, cosmic elements, aesthetics.

GİRİŞ

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on dördüncü yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Yunus Emre, İslami Türk edebiyatının öncü isimlerinden biridir. Mutasavvıf şairin hayatı hakkında elde bulunan bilgiler yeterli değildir. Fakat Yunus Emre üzerine yapılan çalışmalarda onun hayatı hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirmelere göre Karaman veya Sivrihisar'da doğan Âşık Yunus, 1240/1241-1320/1321 yılları arasında yaşamış, hayatı boyunca Anadolu ve dışında pek çok yeri gezmiş, Tapduk Emre dergâhında 40 yıl hizmette bulunmuş bir dervıştır (Tatçı, 2005, s. 14-31; Avşar, 2016, s. 161-167).

Yunus Emre, kaleme aldığı Divan ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserleri ve bu eserlerde dile getirdiği fikirlerle içinde bulunduğu çağı aşarak günümüze kadar varlığını sürdürmüş dâhi bir sanatkârdır. Yunus Emre'yi ve şiirlerinde dile getirdiği fikirleri anlamak ve anlatmak için bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu mutasavvıf şairin Divan ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerini ilmî bir yöntemle hazırlayan ve şair üzerinde uzun yıllar araştırmalar yapan Mustafa Tatçı, Yunus'un şiirlerinde dile getirilen maddî unsurların bir amaç değil, ilâhi olana varmada bir araç olarak kullanıldığını, varlıklara ve insana duyulan sevginin temelinde Hakk'ın bulunduğunu ifade eder. Buna ilave olarak Yunus'un fikir dünyasına girmek için de aşk, irfan ve vahdet-i vücûd kavramlarını kullanmak gerektiğini belirtir (Tatçı, 2005, s. 70). Ziya Avşar da bu dâhi sanatkârın şiirlerini, mana kapılarını açan bir araç olarak değerlendirir (Avşar, 2016, s. 180). Bunların dışında Yunus Emre'nin fikrî dünyasını anlamak ve anlatmak için vahdet-i vücûd anlayışı, kullandığı tasavvufî kavramlar, din anlayışı, dünyaya ve varlığa bakışı, şiirlerindeki kelime kadrosu hakkında da yapılmış çalışmalar mevcuttur. Söz konusu çalışmalardan birkaçını burada zikredebiliriz: (Çubukçu, 1981); (Özcan, 1989); (Koç E. , 2000); (Ünver, 2006); (Tatçı, 2007); (Demirli, 2010); (Güler, 2010); (Özçelik, 2010); (Tek, 2010); (Yasa, 2010); (Önler, 2014); (Selçuk, 2015); (Erdoğan, 2016); (Cengiz, 2017); (İnce, 2018); (Öztoprak, 2019). Bunlara ilave olarak Yunus'un şiirleri üzerine Batı kaynaklı ontolojik ve göstergebilim yöntemleriyle yapılan şerhlerin olduğunu da belirtelim (Yeter, 2010); (Çevirme, 2001).

Yunus Emre'nin şiirleri, mananın surete bürünmüş şeklindedir ki bu durum aynı zamanda genel anlamda estetiği, özel anlamda İslam estetiğini yansıtır. İslam estetiği mana âlemiyle ilgisini hiçbir zaman kesmez. Hatta suret ile mananın mükemmel uyumu üzerinde yükselir ve muhataba bunu duyurmaya çalışır. Şiir de bu estetiğin ete kemiğe bürünmüş hâlidir (Koç T. , 2019, s. 17). Dolayısıyla Yunus Emre'nin sanatkârlığı incelenirken İslam estetiği ve bu estetikteki suret-mana ilişkisinin göz önünde bulundurulması elzemdir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Yunus'un şiirlerinde İslam estetiğinin izlerini görmek mümkünse de estetik biliminin imkân ve yöntemlerini kullanan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, estetik biliminin yöntemlerinden hareketle bu sûfi şairin şiirlerinde ortaya koyduğu fikirlerin anlaşılmasına biraz daha katkı sağlamaktır.

Yunus Emre'nin eserlerinde, estetik biliminin yöntemlerinden hareketle suret ve mana ilişkisinin nasıl dile getirildiğini araştırmak, bu çalışmanın hareket noktasını teşkil etmektedir. Hareket noktasının daha iyi

anlaşılabilmesi için suret ve mana kavramlarının anlam içerikleri hakkında bir açıklama yapmak faydalı olacaktır. Suret, "Görünüş, biçim; yazı veya resim kopyası; biçim, yol, tarz; İslam felsefesinde, varlığın görünen yanı, beş duyu ile algılanan yönü; resim, fotoğraf; yüz, çehre" (Tükçe Sözlük, 2011, s. 2173-2174) anlamlarına gelmektedir. Mana kelimesi için de "Anlam." (Tükçe Sözlük, 2011, s. 1618) karşılığı verilmektedir. Suret ve mana estetik objede, yani sanat eserinde bölünmez bir bütünlük olarak karşımıza çıkar. İsmail Tunalı bu bütünlüğü ontolojik bakımdan *real* (ön yapı) ve *irreal* (arka yapı) varlık alanları kavramlarıyla ifade eder. Real varlık alanı, duyularla kavranan realite dünyası; irreal varlık alanı da estetik algı ile kavranabilen irrealite veya idealite dünyasıdır (Tunalı, 1998, s. 73). Buna göre estetik obje olarak bir şiirin real varlık alanı veya sureti, kelimelerden; irreal varlık alanı veya manası da kelimelerin ifade ettiği anlamlardan meydana gelir. Yani bu çalışmada, estetik objenin malzemesi olan kelimeler, suret (real varlık alanı, ön yapı); kelimelerin ifade ettiği anlamlar da mana (irreal varlık alanı, arka yapı) kavramıyla karşılanacaktır.

Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki bir estetik obje, sadece suret (real alan, ön yapı) ve mana (irreal alan, arka yapı) alanlarından ibaret değildir. Çünkü bir estetik obje veya sanat eseri; gören, algılayan, düşünen, yorumlayan bir süje (sanatçı) olmadan meydana gelmez. Bundan dolayı bir estetik obje çözümlemesinde, suret ve manayla birlikte estetik objeyi meydana getiren sanatçı da üçüncü unsur olacaktır. Toplumsal ve tarihî estetiğe göre bir sanat eserinin anlaşılabilmesi için, sanatçıyı etkileyen doğal (fiziksel) ve toplumsal (sosyal) çevrenin de dikkate alınması gerekmektedir (Yetkin, Estetik, 1938, s. 9). Fakat burada Yunus Emre'nin şiirlerinin oluşumunu, sadece Hippolyte Taine'in çevre, ırk, an etkenleriyle açıklamak niyetinde olmadığımızı belirtmekte fayda var². Fiziksel çevrenin sanatçıya ve dolayısıyla sanat eserinin oluşumuna katkısı bağlamında Taine'in bakış açısından yararlanılacaktır. Fiziksel ve sosyal çevre çok geniş bir anlam alanını beraberinde getirmektedir. Fiziksel çevre kavramı, sanatçının çevresinde bulunan bütün tabiat varlıklarını ve sosyal çevre kavramı da insanları ilgilendiren her şeyi (örf, âdet, din, ahlak, düşünce vb.) kapsamaktadır. Bu kadar geniş bir malzemenin, Yunus Emre'nin eserlerinde tespit edilmesi ve incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı fiziksel çevrede bulunan ve birçok bakımdan insanları etkileyen kozmik unsurların, sanat eserinin ve eserdeki mananın oluşumuna katkısını incelemeye çalışacağız. Böylece estetik objeyi meydana getiren dördüncü unsur da kozmik kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesini ve sınırlarını belirledikten sonra, çalışmada kullanılacak yöntemi de şu şekilde ifade edebiliriz: Mutasavvıf şair Yunus Emre, varlık âleminde bulunan her şeyi Hakk'a duyduğu aşkla ilişkilendirir ve "Yûnus'a sorarsan bu sözleri kandan alur / Meger ol dîvân-ı 'ışkun defterinden yâd ıder" (Tatçı, 2005, s. 128) beytinde dile getirdiği gibi, her ne söylerse Hak aşkını anlatır. Dolayısıyla Yunus'un şiirlerindeki mana boyutu incelenirken *doğadaki güzellikleri ve sanat eserlerini gerçek güzelin yansıması olarak gören metafizik estetikten*

² Hippolyte Taine (1828-1893) sanat eserinin oluşumunu çevre, ırk, an unsurlarına bağlar. Sanatkârın içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal çevre, insanın yaratılıştan ve soyaçekim ile getirdiği özellikler, tarihsel süreç içinde yaşanan gelişim ve değişimler sanat eserinin oluşum nedenleri olarak verilir (Yetkin, Estetik Doktrinler, 1972, s. 196-197).

faydalanılacaktır (Özel, 2014, s. 70). Bunun yanı sıra estetik objenin real varlık alanının sahip olduğu nitelikleri belirlemek için de objektivist estetikte kullanılan ontolojik çözümleme yöntemi yol gösterici olacaktır.

1. Yunus Emre'nin Şiirlerine (Suret, Real Varlık Alanı) Yansıyan Kozmik Âlem

Bir sanat eserinin sureti (real varlık alanı, ön yapısı) kelimelerden meydana gelir. Yani "Anlamli ses veya ses birliği, söz, sözcük." (Tükçe Sözlük, 2011, s. 1381) olarak kelimeler, sanat eserinin (estetik nesnenin) somut varlığını meydana getirir. Sanat faaliyetleri bir sanatçı öznesi ile bir nesne arasındaki ilgiye karşılık gelir. Sanatçı böyle bir ilgide, yöneldiği tabiat parçasını veya nesneyi kavrar ve yorumlar. Dolayısıyla böyle bir yorum da sanat eserini meydana getirir. Bu yorum vasıtasıyla sanatçı öznesi ile onun yöneldiği nesne arasında bir bilgi ilgisi kurulur. Sanatçının doğada yöneldiği varlık, bir bilgi objesidir, fakat bu obje sanat eserine aktarıldığında estetik obje adını alır (Tunalı, 1983, s. 110). İsmail Tunalı, Nicolai Hartmann'ın estetik objeyle ilgili görüşlerini aktarırken bir doğa varlığının insanın zihni için bir obje olmasını objeksiyon, söz konusu objenin sanat eserine aktarılmasını objektivasyon olarak açıklar (Tunalı, Estetik, 1998, s. 53). İşte bu başlık altında, sanatçının zihni için bir bilgi objesi olan kozmik unsurlar ele alınacaktır.

Doğa ve doğadaki unsurlar sanatın ve sanatçının önemli beslenme kaynaklarından biridir. Çünkü sanat, her şeyden önce gözleme dayanır ve sanatçı da kullandığı malzemeden önce dünya ile ilgilenir (Timuçin, 2011a, s. 150). Sanatçı bu ilgi esnasında dünyaya sıradan bir insan gibi bakmaz. "Sanatçı yaşamın görünümüne inceden inceye bakmayı bilen, onlardaki örtülü anlamı okuyabilen insandır. Bu yüzden o, bizim göremediklerimizi görür, duymadıklarımızı duyar, sezemediklerimizi sezer." (Timuçin, 2013, s. 144). Yani herhangi bir insan doğaya sadece bakar, sanatçı ise hem bakar hem de baktığını görür, idrak eder ve yorumlar. Eğer sanatçıda bu yaklaşım mevcut değilse onun meydana getirdiği eserler de estetik değerden ve kalıcılıktan yoksun olacaktır. Bu ifadelerden maksat, sanat yapmak için doğayı gözlemlemenin yeterli olduğu veya sanat eserinin de bu gözlemlerden ibaret olduğunu söylemek değil; doğanın sanatçı için bir ilham kaynağı olduğuna işaret etmektir. Bir başka deyişle "Sanatsal yaratma, kişinin çevresiyle olan algılamalarının sonucunda gerçekleşir. Günlük yaşamdaki algılamalar sanatçıyı besler, sanatçı bu duyuların etkisiyle dünyayı değiştirir." (Özel, 2014, s. 286). Bundan başka sanatçı, bilim ve felsefeden de beslenmelidir. Yani "Sanatçının felsefeden ve bilimden beslenmeden sanat yapması verimsizliğe yol açar. Kültür adamı felsefe kadar bilimle, bilim kadar sanatla ilgili" olmalıdır (Timuçin, 2011b, s. 19). Fuzûlî'nin ilim sahibi olmadan yazılan şiirin değersiz olacağına dair "İlimsiz şiir esası yok dîvar olur ve esassız dîvar gâyetle bî-i'tibâr olur." ifadesi de sanatın ve sanatçının bilimle beslenmesi gerektiğine işaret eder (Karahan, 1996, s. 242). Çağları aşarak yedi yüz yıldır varlığını sürdüren Yunus Emre'nin de burada saydığımız nitelikleri fazlasıyla taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü onda çevresine sadece bakan değil, baktığını gören bir göz olduğu, şiirlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle çalışmanın bu bölümünde, Yunus Emre'nin bir doğa unsuru olarak kozmik kavramlara bakışı, dönemin astronomi verileri ışığında örneklerle incelenecektir.

Bu noktada Yunus Emre'nin yaşadığı dönemin astronomi anlayışını özetlemek, metinlerin anlaşılmasında faydalı olacaktır. İslâmiyet'in ilk zamanlarında astronomiyle ilgili bilgiler Hint kaynaklarına dayanmaktadır. Daha sonra Müslüman bilim adamları, Antik Yunan'ın bilimsel eserlerini Arapçaya aktarmışlar ve böylece Batlamyus'u keşfetmişlerdir. Özellikle Fergâni'nin, Batlamyus'un *Almagest* adlı eserinin özeti niteliğindeki *Gökbiliminin Esasları* adıyla yazdığı eser, İslâm dünyasında astronomi bilimini derinden etkilemiştir. Batlamyus'un sistemleştirdiği yer merkezli evren teorisi, bu eser vasıtasıyla İslâm dünyasında kabul görmüştür (Unat, 2013, s. 74-86). Bu görüş Galileo ve Kopernik'in gezegenlerin dünya etrafında değil, dünya da dâhil gezegenlerin Güneş'in etrafında döndüklerini ispat neticesinde dahi değişmemiştir (Şentürk, 1994, s. 131). Bu sisteme göre Dünya merkezde sabit, diğer gezegenler Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn onun etrafında dönen yedi feleği oluşturur; sekizinci tabakada burçlar feleği ve en dışta da atlas feleği bulunur (Erzurumlu, 2012, s. 75-76). Bundan başka ikinci olarak da Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği gibi, yedi kat gök anlayışı bulunmaktadır. "O ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratmış, sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir. O her şeyi hakkıyla bilendir." (Bakara 2/29), "Onları iki günde yedi gökler olarak bitirdi. Her göğe emrini vahyetti..." (Fussilet 41/12), "O ki yedi göğü birbiri üstüne yarattı..." (Mülk 67/3) ayetlerinde ve başka ayetlerde göğün yedi kat olarak yaratıldığı bildirilir (Baş, 2009, s. 453). Şimdi Yunus'un şiirlerinde kozmik unsurların kullanım özelliklerini örneklerle ele alalım.

1.1. Felek

Yunus Emre'nin şiirlerinde felek tasavvuru, genel olarak "yedi yıldız, yedi gök, yedi kat gök" şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerden hareketle şairin, felek tabakaları hakkındaki görüşlerini Kur'an-ı Kerim'de geçen "yedi gök" anlayışı üzerine temellendirdiği anlaşılmaktadır. Gezegenlerin bulunduğu bu tabakalar aşağıdaki beyitte "yedi yıldız" olarak ifade edilmiştir. Feleklerin dönüşüyle meydana gelen gece ve gündüz oluşumu bu beyitte işaret edilen diğer bir kozmik olaydır.

Gice ile gündüzi gökde yidi yılduzı

Levhde yazılan sözi cümle vücûdda bulduk (133/4)³

Geceyi, gündüzü, gökteki yedi yıldız, Levh-i Mahfuz'da yazılı sözü varlık âleminde bulduk.

Aşağıdaki beyitte "yedi kat gök" tabiri, maddî ve manevî anlamda yücelik ifadesi için kullanılmıştır.

Eger kul olasın sermâye yiter

Zihî rif'at yidi kat gökden üter (RN/255)⁴

Eğer yedi kat gökten yüce olmayı istersen ne kadar güzel ki sana sermaye olarak kul olmak yeter.

³ Örnek metinlerin sonunda ayrıç içinde verilen ilk numara şiir numarasına, ikinci numara da beyit/dörtlük numarasına karşılık gelmektedir. Bu çalışmadaki örnek metinler Mustafa Tatcı'nın hazırladığı eserden alınmıştır (Tatcı, 2005).

⁴ Risâletü'n-Nushiyye'den alınan örnekler, eser adının kısaltılması ve beyit numarası ile verilmiştir.

Yunus'un şiirlerinde Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn gezegenlerinin bulunduğu yedi tabaka "yedi kat gök" veya "yedi gök" kelime gruplarıyla verilir; Allah'ın yüceliğini ve yaratıcı gücünün sonsuzluğunu ifade etmek için kullanılır. Gökyüzünün yedi kat yaratılışı düşüncesiyle beraber yeryüzünün de yedi kat olduğu şiirlerde geçmektedir.

Yidi kat yir yaratdı ol gevherün nûrından

Yidi kat gök yaratdı ol gevherün bugından (249/2)

(Allah) o cevherin nurundan yedi kat yeri ve buharından yedi kat göğü yarattı.

Bir başka beyitte yedi gök ve yedi yerden başka dağ ve denizlerden bahsedilmektedir. Bu beytin birinci dizesinde geçen gök ve yer kelimeleriyle cennet ve cehennemin buldukları yerlere işaret edildiği de söylenebilir.

Yidi gök yidi yiri tagları denizleri

Uçmagıla Tamu'yı cümle vücûdda bulduk (133/3)

Yedi gök, yedi yer, dağlar, denizler, cennet, cehennem ne varsa hepsini varlık âleminde bulduk.

Bunun dışında bir beytinde "dokuz arslan, yedi evren ve dört ejderha" kavramlarını dokuz kat felek, yedi gezegen ve dört unsur için kullandığı düşünülebilir. Bahaeddin Ögel bu beyti gök katlarından başka yıldız ve burç sayıları ile ilişkilendirir ve sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlıktan dört unsurun doğduğunu ifade eder (Ögel, 2014, s. 200). Burada ayrıca "yedi evren" ifadesinin yedi iklim karşılığında kullanıldığı da düşünülebilir. Fakat "evren" kelimesinin "Gök varlıklarının bütünü, kâinat, cihan, âlem, kozmos; düzenli ve uyumlu bir bütün olarak düşünülen bütün varlıklar; büyük yılan." (Türkçe Sözlük, 2011, s. 838) ve "Ejderha, büyük yılan." (Dilçin, 1983, s. 87) anlamları ve feleklerin kıvrılıp yatan bir ejderha olarak tasavvur edilmesi münasebetiyle "yedi evren" ifadesini felek katlarıyla ilişkilendirmek daha uygun görünmektedir. Buradaki kavramlar Batlamyus'un dokuz kat felek anlayışına da uygun düşer.

Bu tokuz arslan u yidi evren ü dört ejdehâ

Bunlarunla ceng idem Rüstem olam destân olam (201/24)

Bu dokuz arslan (dokuz kat gök), yedi evren (yedi gezegen) ve dört ejderha (dört unsur) ile cenk edip Rüstem gibi destan kahramanı olsam ne çıkar.

Yine bir başka beyitte kullandığı "on iki hücre, yedi dervâze, iki dilber" ifadelerini de istiare yoluyla "on iki burç, yedi felek, Ay ve Güneş" olarak değerlendirmek mümkündür.

On ikidür hücresi yidi dervâzesi vardur

Anda iki dilber var bilmezsin ki sorasın (250/4)

On iki hücre (on iki burç), yedi kapısı (yedi felek) ve orada iki dilber (Ay ve Güneş) olduğunu bilmiyorsan da sor ve öğren.

Batlamyus kaynaklı görüşe göre gök kubbe durmadan dönmektedir. Bu dönüş hali Türk kültüründe, Arap ve İran kültüründen aktarılan *çarh*, *çarh-ı felek* veya bunun Türkçeleştirilmiş şekli olan *çarkıfelek* sözleriyle karşılanmıştır. Daha eskiden durmadan dönen gök kubbeyi anlatmak için *gök çığrısı* (felek, çark, çıkırık) kullanılmaktaydı (Ögel, 2014, s. 196). Yunus Emre, dönen gök kubbeyi ifade etmek için *çarh* ve *çarh-ı felek* tabirlerini kullanmıştır. Fakat burada kastedilen sadece gökyüzü değil, bir bütün olarak feleklerdir.

Senündür Arş u Kürsî Levh ü Kalem

Döner çarh yer tutur hoş hikmetün var (48/11)

Arş, Kürsü, Levh ve Kalem senindir; feleğin yer tutup dönüşü, senin hikmetindedir.

1.2. Ay ve Güneş

Ay ve Güneş, Yunus Emre'nin şiirlerinde en çok kullanılan iki kozmik unsurdur. Dünya göğünde bulunan Ay, dokuz feleğin birinci tabakasında bulunur. Diğer gezegenlere göre daha hızlı hareket eder ve Dünya'nın etrafını 29,5 günde dolandır. Karanlık ve kesif olan Ay, bu dönüş esnasında Güneş'ten aldığı ışığı yeryüzüne yansıtır (Erzurumlu, 2012, s. 163-167). Gündüz yeryüzüne ışınlarının ulaşması, gece de bir ayna vazifesi gören Ay'ın üzerine ışınlarının düşmesi münasebetiyle Güneş, gece ve gündüz âlemin ışık kaynağıdır. Bütün yıldızların en parlağı ve en büyüğü olan bu kozmik unsur, yedi gezegenin bulunduğu feleklerin ortasındaki dördüncü felekte bulunur (Erzurumlu, 2012, s. 150). Şiirlerde ay ve güneş, temel olarak gece ve gündüz yeryüzünü aydınlatması, hareketi, parlaklığı gibi yönlerle ele alınır. Bunun yanı sıra ay, ışıklı kısmının dünyadan görünüş şekli (hilal, yarım ay, dolunay) ve parlaklığı, güneş de parlaklığı münasebetiyle çeşitli benzetmelere konu olur.

Ayın âlemi aydınlattığı fakat bu ışığın ondan değil de hakikat deryasından geldiğine aşağıdaki beyitle işaret edilir. Ay kesif bir cisim olduğu için bir ışık kaynağı olmasa da güneşten aldığı ışığı bir ayna gibi yansıtmaya uygundur. Aşağıdaki beyit asıl anlamıyla her şeyin Allah'tan geldiğini anlatmakla beraber ayın bir ışık kaynağı olmadığı gerçeğine de dikkat çeker.

Şu'le bize aydan degül ışk eri bu soydan degül

Rızkumuz bu evden degül deryâ-yı ummândan gelür (42/5)

Ruhunun nefes-i Rahman olduğunu bilen âşık, parlaklığın aydan, rızkın da bu âlemden değil, hakikat denizinden geldiğini bilir.

Ay, geceyi aydınlatması münasebetiyle şiirlerde çerâğ (mum) ve nur olarak değerlendirilir. Gündüz vakti güneşin, gece vakti de ayın dünyayı aydınlattığı, iki farklı beyitte hemen hemen aynı şekilde ifade edilir. Aşağıya alınan beyitte kullanılan "çerâk" kelimesi yerine diğer beyitte "nûr" kelimesi vardır.

Eydürsin kim gözüm görür da'vîyi ma'nîye irür

Gündüz güneş şu'le virür gece yanan çerâk nedür (37/6)

(Mademki) gözüm görüp manaya ulaşır diye iddia edersin; (o zaman söyle bakalım) gündüzü aydınlatan güneş ve gece yanan mum nedir (ne anlama gelir)?

Yunus Emre'nin şiirlerinde bazı tabiat olaylarına da rastlamak mümkündür. Ay dünyanın etrafında döner ve gece vakti âlemi aydınlatır, fakat yeryüzünün aydınlanabilmesi için gökyüzünün bulutsuz olması gerekir. Ay ışığı, gökyüzü bulutlarla kaplı olduğunda yeryüzüne ulaşamaz. Aşağıdaki beyitte bu duruma işaret edilir.

Bulut gölge kılmayısar benüm ayum ışığına

Hem gedilmez tolulugı nûrı gökden yire dogar (77/2)

Benim ayımın ışığına bulut gölge etmez, o dolunay gökten yere doğup aydınlatır da ondan bir şey eksilmez.

Bir başka yerde güneşle bulut arasındaki ilişki verilir.

Ol dostla benüm işüm bulıdıla güneşleyin

Bir dem hicâbı sürilür bir dem nikâb başa gelür (73/7)

O dostla benim işim, bulut ve güneş arasındaki ilişki gibidir, bazen arada perde olur bazen perde kalkar.

Ay, Dünya'nın etrafındaki 29,5 günlük dönüşü esnasında ışık alan kısmının değişmesiyle yeryüzünden hilal, yarım ay, dolunay gibi çeşitli şekillerde gözlemlenir. Işığının azalıp artmasıyla Ay'ın evreleri (hilal, ilk dördün/yarım ay, dolunay, ikinci dördün/yarım ay, hilal) meydana gelir (Erzurumlu, 2012, s. 163-167). Şiirimizde bu evrelerden hilalin kaşa, yarım ayın alna, dolunayın yüze benzetildiği görülmektedir. Bu benzetmelerde şekil ilişkisinin yanında parlaklık özelliği de kullanılır. Hz. Muhammed'in alını dolunaya (bedr), kaşı da hilal şekline benzetilmiştir.

Ayun bedr ü hilâl alnı vü kaşı

Günün nûrı ziyâsı Mustafâ'dur (100/2)

Ayın dolunay hâli alnı, hilal şekli kaşdır; güneşin ışık kaynağı Hz. Muhammed'dir.

Kozmik âlemlerle ilgili İslâm dünyasında kabul edilen görüşe göre soğan zarı gibi düşünülen feleklerin en iç tabakasında hareketsiz bir şekilde Dünya bulunur, Güneş de dâhil olmak üzere diğer gezegenler Dünya'nın etrafında döner. Dünya sabit olarak düşünülmesi için, insanlar ay ve güneşin doğuşu ve batışını gözlemlediklerinde bu unsurların yerküre etrafında döndüğü hissine kapılır. Muhtemelen bundan dolayı da "dünya geceye döndü, dünya güne/güneşe döndü" demek yerine "güneş doğdu, güneş battı" denilerek güneş hareket atfedilir. Batlamyus kaynaklı bu görüşün izlerini Yunus'un şiirlerinde de görmek mümkündür. Ay, güneş ve feleklerin Allah'ın emriyle döndüğü şöyle ifade edilir.

Senün emrün ile döner felekler

Hem ayun güneşün devrânı sensin (282/2)

Felekler senin emrinle döner, ay ve güneşin dönüşü de senin sayendedir.

Bir başka yerde ay ve güneş, dünya meclisinin mum ve pervanesi olarak düşünülür. Birinci felekteki ay, dünyadaki meclisin mumuna; feleğin dördüncü tabakasında düşünülen güneş, daha dışta olması münasebetiyle ayın da etrafında döneceği için mumun pervanesine benzetilir.

Bir meclisdür meclisümüz anda ciger kebâb olur

Bir şem'adur anda yanar ay u güneş pervânesi (406/2)

Bizim meclisimiz öyle bir meclistir ki orada ciğerler yanıp kebab olur, ay ve güneş de (meclisin) mumu ve pervanesidir.

Güneş tutulması ve Ay'ın 29,5 günlük devrini tamamladıktan sonra gün ışığı varken doğup battığı için birkaç gün görünmemesi şiirlerde görülen kozmik olaylardandır. Hz. Muhammed'in övüldüğü bir şiirde bu kozmik olaylar, peygamberimizle ilişkilendirilerek hüsn-i talil sanatı kullanılarak ifade edilir.

Yüzünden gün tutulur ay togmaya utanur

Gören heybete kalur Yûsuf-ı Ken'ân mısın (257/4)

Senin yüzünü gören güneş tutulur, ay doğmaya utanır; Hz. Yusuf musun ki (senin güzelliğini) gören heybete kalır.

1.3. Zühre (Venüs)

Feleğin üçüncü tabakasında bulunan Zühre, güneşin doğuşundan önce ve batışından sonra gökyüzünde görülen yıldızdır. Nâhîd, Çoban Yıldızı, Kervankıran, Akşam Yıldızı adlarıyla da bilinen bu yıldız Yunan mitolojisinde *Afrodite*, Roma mitolojisinde *Venüs* diye adlandırılır. Aşk, güzellik ve musikî ilahı olarak kabul edilir. İlm-i nücûma göre eğlence, oyun, şarkı söyleme, sâzendelik (çalgıcılık) gibi vasıflar atfedilen Zühre, sâzende-yi felektir (Kam, 2008, s. 205-208), (Onay, 2000, s. 471-472). Aşağıdaki beyitlerde Zühre'nin çalgı çalmak, saz, çeng, işret kavramlarıyla beraber kullanıldığı görülmektedir.

Zühre yire inübeni sazın nüvaht eylerise

Âşıkun işreti sensüz gözi ol yana gitmeye (3/9)

Zühre yere inip sazını çalsa bile sen olmayınca âşığın gözü o işreti görmez.

Zühre eger göreyidi Yûnus göziyle gördüğün

Çengini elden bırakup unıdaydı sâzını (359/9)

Eğer Yunus'un gözüyle gördüğünü Zühre görseydi çengini bırakıp sazını unuturdu.

Zühre Doğu mitolojisinde, Hârût ve Mârût'u baştan çıkardıktan sonra gökyüzüne yükselen güzel ve fattan kadın olarak geçer. Rivayete göre Allah, Hârût ve Mârût adındaki iki meleği imtihan için yeryüzüne gönderir. Gündüz vakti yeryüzünde hükûmet işlerini görürler, akşam da ism-i a'zam kudretiyle gökyüzüne çıkarlarmış. Hârût ve Mârût günün birinde kocasından şikâyetle kendilerine başvuran Zühre'yi görünce onun güzelliğine âşık olurlar. Zühre de istediklerini elde etmek için bu durumdan faydalanarak meleklerle her istediğini yaptırır ve onları yoldan çıkarır. En sonunda ism-i a'zamı da öğrenen Zühre, bu ismi okuyarak gökyüzüne çıkar. Cenab-ı Hak da Zühre'yi yıldızla dönüştürüp gökyüzünde bırakır. Hârût ve Mârût'tan dünya veya ahiret azabından birini seçmelerini istemiş, onlar da dünya azabını seçtikleri için kıyamete kadar Bâbil'de bir kuyuya baş aşağı asılı olarak kalacaklardır (Kam, 2008, s. 207-208). Yunus Emre'nin şiirlerinde de Doğu mitolojisinde geçen bu rivayete göndermeler mevcuttur.

Gör Hârût Mârût neyidi Hazret'de ferîşteyidi

Nasîbin ışka aldurup makâmın Zühreye virdi (307/3)

Hârût ve Mârût Hakk'ın melekleriydi, fakat aşktan nasiplerini alınca (âşık olunca) makamlarını Zühre'ye kaptırdılar.

Gökdeki Hârût Mârût ışk için indi yire

Zühre yüzün göricek unıtdı Rahmân'ını (398/6)

Gökteki Hârût ve Mârût aşk için yere inip Zühre'yi görünce Rahman'ı unuttular.

1.4. Merîh (Mars) ve Müşterî (Jüpiter)

İlm-i nücûma göre nahs-ı asgar (küçük uğursuz) olarak değerlendirilen Mirrîh (Merîh) gezegeni beşinci felekte yer alır. Bu yıldız mensup olan kimsede neşe, yiğitlik, hiddet, kuvvet, baş olma hırsı gibi özellikler görülür. Yıldız ilmine göre Mirrîh'e mensup kimseler kararlı ve girişken olup sürekli mücadele halinde bulunurlarmış. Farsçada Behrâm, Behrâm-ı felek denilen bu gezegen feleğin başkomutanı olarak görülür ve elinde bir kılıç veya hançerle tasvir olunur. Yunan mitolojisinde adı Mars'tır ve savaş tanrısı olarak kabul edilir (Pala, 1995, s. 389), (Onay, 2000, s. 329).

Yedi feleğin altıncı tabakasında bulunan Müşterî gezegeni; Bercîs, Bircîs, Hürmüz, Erendiz, Sâkit, Jüpiter adlarıyla da bilinir. Münecimler bu gezegeni sa'd-ı ekber (büyük uğurlu), feleğin kadısı ve hatibi olarak değerlendirir. Adalet ve hikmet sahibi kimseler, vezir, âlim, hâkim gibi devlet büyükleri bu yıldızla benzetilirler. Din, ilim, yumuşaklık, alçak gönüllülük, cömertlik ve zariflik vasıflarına sahip olan bu yıldızın tesiri altında bulunanlarda bu özellikler görülürmüş. Aynı zamanda güzel ve fasîh söz söyleme ve talihli olmak bu yıldızla atfedilen özelliklerdendir (Pala, 1995, s. 413), (Onay, 2000, s. 341).

Bu âlemdeki her şeyin geçici olduğunu anlatan bir şiirde Yunus Emre, tıp ilminde meşhur olan Câlinûs, Hipokrat, Lokman ve peygamber olduğu rivayet edilen Cercîs ile birlikte Mirrîh ve Müşterî gezegenlerini kullanır. Şair bu beyitte, gezegenlerin yukarıda sayılan vasıflarına sahip olsa bile maddî âlemde her şey fani olduğu için bu vasıfların bir anlamı olmadığına işaret eder.

Niçe bir Cercîs ü Bercîs olam u Mirrîh olam

Niçe bir Câlinûs u Bukrât olam Lokman olam (201/23)

(Ben bu dünyada) ne zamana kadar Cercîs⁵, Bercîs ve Mirrîh ya da Câlinûs, Hipokrat ve Lokman olabilirim (Ben fânîyim, bâki olan Hak'tır.).

1.5. Zühal (Keyvân, Uranüs)

Yedinci kat gökte bulunan Zühal, yıldız ilminde nahs-i ekber (büyük uğursuz) olarak kabul edilir ve ahmaklık, cahillik, yalancılık, kötü huy, gam, keder, zarar gibi vasıflarla anılır. Bu gezegene edebî eserlerde köhnesâl, pîr-i felek, dîdebân-ı felek gibi isimler verildiği görülür. Araplar bu gezegene şeyhü'n-nücûm (yıldızların en yaşlısı) adını verdiği gibi, köhnesâl ve pîr-i felek tabirleri de Zühal'in yaşlılığını anlatan ifadelerdir. Eskiden felek tabakalarında bulunan gezegenlere dıştan içe doğru Dünya'ya uzaklıklarına göre bir ömür biçilirmiş. Buna göre yedinci felekte bulunan Zühal 7000 yaşında, birinci felekte bulunan Ay da 1000 yaşındadır. Hz. Âdem'in Zühal gezegeninin devrinde yaratıldığı ve ondan sonra diğer felek katlarında bulunan gezegenlerin biner yıllık devirleri geçirdiği ve şu an devr-i kamerin yaşandığı rivayet edilir (Şentürk, 1994, s. 169), (Pala, 1995, s. 585), (Onay, 2000, s. 471). *Keyvân* ifadesi, "yaşlı kadın" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu). Zühal'e biçilen 7000 yıllık ömür de göz önünde bulundurulunca *sâhib-i keyvân* ifadesi yaşlılığa işaret eder. Çünkü *sâhib-i keyvân* ifadesi, beyitte geçen "*ma'kûlât, meşrû'ât, maksûrât*" kelimeleriyle beraber düşünüldüğünde yaşlılara ait özellikler akla gelir. İnsanların yaşlılık döneminde akıl bakımından olgunlaşmasını *ma'kûlât* (akıl uygun bulduğu, akıl ile bilinen şeyler) kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Yaşlılık aynı zamanda ölüm düşüncesinin daha yakından hissedildiği bir dönemdir. Yaşlılıkta insanların ahiret hayatını düşünerek şeriat kurallarına daha sıkı bağlandıkları göz önünde tutulursa *meşrû'ât* (kanuna, yasaya, şeriata uygun olan şeyler) kavramı da yaşlılıkla ilişkilendirilebilir. Arapça *kasr* kökü "güç yetirememek, yetersiz olmak, yapamamak, kusur, eksiklik, sınırlı olma" (Mutçalı, 1995, s. 709-710) anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlardan hareketle yaşlılıkta bedenin güçten düşmesi, acziyetin artması gibi durumlar düşünüldüğünde *maksûrât* kelimesi de yaşlılığı çağrıştırır.

Gâh ma'kûlât u meşrû'ât u takrîr ü beyân

Gâhi maksûrât olam gâh sâhib-i keyvân olam (201/9)

Bazen akılla bazen de şeriatla konuşayım (anlatayım), bazen eksik (kusurlu) olayım bazen de yaşlı.

⁵ Saint George olarak bilinen Cercîs'in, Hz. İsa'dan sonra yaşayıp ona uyduğu ve peygamber olduğu rivayet edilmektedir. İyi bir Hristiyan olan Cercîs, insanları Allah'a inanmaya davet etmiş ve bu uğurda canından vazgeçmiştir. Musul'da kral tarafından işkencelere maruz kalmış, üç kere öldürülmesine rağmen yeniden diriltilmiş ve dördüncüde ölmüştür (Tümer, 1993, s. 26).

1.6. Yıldız

Yıldızlara bakarak onlardan çeşitli hükümler çıkarmaya ilm-i tencim (astroloji) adı verilir. Günlük hayata dair en küçük olaylardan en önemli olaylara kadar hemen her konuda rağbet gören bu ilimle uğraşanlar da müneccimlerdir. Herhangi bir kimseden hükümdarlara kadar herkes, en küçük işleri için dahi en uygun zamanı tespit edebilmek için müneccimlere müracaat ederler ve onların değerlendirmelerine göre hareket ederlerdi. Müneccimler, *müneccimbaşılık* sıfatıyla saraylarda kendilerine önemli bir yer de edinmişlerdir. Önemli dinî günleri ve ibadet vakitlerini belirlemek için takvim hazırlamak, şehzadelerin yıldız haritalarını çıkarmak, önemli işler için uygun zamanları belirlemek müneccimbaşılardan ve yardımcılarından temel görevleri olmuştur. Dinî açıdan kabul görmese de insanların gökte bir yıldızın olduğuna, kaderin bu yıldızın hareketlerine ve felek katlarında bulunan gök cisimlerinin durumlarına göre değiştiğine inanılmıştır (Şentürk, 1994, s. 150), (Kam, 2008, s. 187-189). Oldukça yaygın olan bu görüş, edebî eserlerde de yıldız-talih ilişkisi bağlamında işlenmiştir. Yunus Emre'nin şiirlerinde de buna benzer bir ilişkiyi görmek mümkündür. Fakat Yunus, talih veya talihsizliği yıldızlara bağlamak yerine yıldızların tesirlerinin Hakk'ın kudretine ve emrine bağlı olduğunu vurgular.

Hîç kimsene geniyile dostına âşık olmadı

Mahabbet burcında komış âşıkların yıldızını (359/6)

Hiç kimse kendi isteğiyle sevgiliye âşık olmadı; (Hak), âşıkların yıldızını muhabbet burcuna yerleştirmiştir.

Müneccimler varlık âlemine, yıldızlara bakarak kader hakkında bilgi veremezler.

Ne elif okıdum ne cim ne varlıkdandır kelecim

Bilmeye yüz bin müneccim tâlî'üm ne ılduzdan gelür (42/4)

Okuma yazma bilmem, sözüm de varlık âleminden değildir; yüz bin müneccim de benim bahtımın hangi yıldızdan geldiğini bilmez.

Aşağıdaki beyitten düşlerin yorumlanmasında da yıldızlardan faydalandığı anlaşılmaktadır. Fakat Yunus'un gördüğü düş olmadığı için, yıldızla tabir edilmez.

Muhakkikler göre durur Yûnus gözile gördüğün

Düşüm degül söyledüğüm necm ile ta'bîr eyleyem (206/9)

Yunus'un gözüyle gördüğünü muhakkikler de görür, benim söylediklerim düş değil ki sözlerimi yıldızla yorumlayayım.

Herkesin gökte bir yıldızın olduğuna şu beyitle işaret edilir.

Söyler dilüm aklar gözüm

Garîblere göynür özüm

Meger ki gökde yıldızum

Şöyle garîb bencileyin (277/4)

Dilim söyler, gözlerim açlar, garipler için yüreğim yanar; meğer gökteki yıldızım da benim gibi garipmiş.

Yıldızların hareketleri ve birbirlerine göre durumlarının talihle ilişkisi *sâhibkırân* ifadesiyle de yansıtılır. “Her zaman başarı, üstünlük kazanan hükümdar.” (Devellioğlu, 1999, s. 911) anlamına gelen *sâhibkırân*, en uğurlu yıldız Müşterî ile en az uğurlu Zühre'nin aynı burcun aynı derecesinde bulunmasına işaret eder. Münecimlere göre böyle zamanlar, büyük olayların meydana geleceğine işarettir. Nuh Tûfânı, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın gelişi gibi hadiselerin *kırân* zamanında meydana geldiğine inanılır. Padişahların saltanatının *kırân* zamanına rastlaması veya öyle kabul edilmesi münasebetiyle de sultan için *sâhibkırân* tabiri kullanılır (Kam, 2008, s. 191). Yunus Emre, Hakk'a duyduğu aşktan dolayı kendisini *sâhibkırân* olarak niteler.

Benem sâhib-kırân devrân benümdür

Benem key pehlevân meydân benümdür (31/1)

(Hakk'ın âşığı olduğum için) zamanın kırân sahibi (başarılı ve üstün) padişahı benim, bu meydanın hakiki pehlivani da benim.

2. Yunus Emre'nin Şiirlerinde Mana (İrreal Varlık Alanı)

Bu bölümün başında sanırım öncelikle şöyle bir soruyu cevaplamak durumundayız: “Sanatçı öznenin, estetik nesnede anlatmak istediği şeyle alımlayıcı öznenin anladığı şey aynı mıdır veya birbiriyle örtüşür mü?” Bu soruya “evet” cevabını verebilmek çok zordur veya sanatçı ve alımlayıcı öznenin bir anlam etrafında birleştiği düşünülse bile bunun tespiti neredeyse imkânsızdır. Çünkü sanatçı özne, bu çalışma bağlamında Yunus Emre, yedi yüz yıl önce yaşamış ve söylemek istediklerini eserleri vasıtasıyla dile getirmiştir. Sanatçının bugün itibarıyla eserine ilave edeceği bir şey veya eserlerinde ne anlatmak istediğini açıklayacak bir durumu yoktur. Bundan dolayıdır ki Yunus Emre'nin “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü / Bostan ıssı kakiyip der ne yersin kozumu” matla'ıyla başlayan şiirine şarihler birbirinden farklı değerlendirmeler yapmıştır: Şeyhzâde erik dalını ruh ağacı, üzümü vahdet şarabı; Niyâzî-yi Mısrî eriği şeriat, üzümü tarikat; Bursevî erik ve üzümü zâhir ve bâtın amel ve haller; Ali Nakşibendî de eriği riyakâr amel, üzümü riyakâr amelin başka bir türü olarak açıklar (Avşar, 2016, s. 221-230).

Bir estetik nesnenin değerlendirilmesi ve anlaşılması aşamasında yorumcunun anlayışı, kültür birikimi, eğitimi, sosyal çevresi vb. birçok özelliği son derece önemlidir. Her yorumcu kişisel özellikleri çerçevesinde estetik nesneye yaklaşacaktır. Bunu yaparken de sanat eserinden anladığını, sanatçının kastettiği mana olarak düşünecektir. İşte alımlayıcı öznenin yaptığı bu değerlendirme aslında eserin anlam boyutunun yeniden kurulmasıdır. Biz de yaptığımız bu çalışma ile estetik nesneyi bir nevi yeniden kurmuş olacağız ve sanatçının kastettiği manaya yaklaşılmaya çalışacağız. Yunus Emre'nin şiirlerinde kozmik unsurlar vasıtasıyla aşk, hikmet,

Müessir-i Hakiki, vahdet, yaratılış gibi kavramlara işaret edilmektedir. Burada verilen alt başlıklarda, kozmik unsurların, sanatçının muhayyilesinde kazandığı anlamlara işaret edilecektir.

2.1. Aşk

Estetiğin temel konusu güzellik olduğu için sanatçının sanat faaliyeti de güzelliğe ulaşma çabası çerçevesinde döner. Müslüman sanatçı, duyuşal dünyada algıladığı her şeye Hakk'ın tezahürleri olarak bakıp oradan hakiki güzelliğe ulaşmaya çalışır. Bundan dolayı Müslüman sanatçıya göre güzellik transandantal (aşkın, müteal) bir hüviyete sahiptir. Yani onun amacı tabiatta, evrende veya insanda gördüğü maddî güzelliklere değil, Allah'ın "Cemal" sıfatına ulaşmaktır (Arvasi, 2009, s. 80-82). Mutlak güzele ulaşmanın en önemli yolu da aşktır. Yunus Emre'nin şiirlerinde de aşkın odak noktası olduğu görülmektedir. Ona göre yaratılışın sebebi aşktır ve bu âlemde yaratılan her şeyde aşk vardır. Aşk olmadan bir çiçeğin canlılığını sürdürmesi mümkün değildir (360/4). İnsanlar, bu âlemde sürekli olarak aşk dersini okuyan öğrencilerdir (29/8). Eğer bir kimse aşkla ömür sürerse sevgili onun canına can katar ve onu ebedî dirliğe ulaştırır (60/7). İnsanın gönlünde ne olursa dili de onu söyler. Yani gönül, dünya sevgisiyle dolu olursa dilden de dünyaya ait şeylerin sözleri dökülür. Gönlü Allah aşkıyla dolu olanın sözleri ise bu aşkın terennümünden başka bir şey olmaz. Yunus'un dediği gibi, *gönül neyi severse dil onu şerh eder* (139/5). Böylelikle gönlü Hak aşkıyla dolu olan Yunus Emre de sözlerinde irfan dilini kullanacak ve aşkın vasıflarından bahsedecektir (118/9). Şiirlerde ay ve güneşten bahsediliyorsa bunlarla kastedilen gökyüzünde bulunan kozmik unsurlar değil, gönüldeki aşktır.

Sözüm ay gün için degül sevenlere bir söz yiter

Sevdüğüm söylemezisem sevmek derdi beni bogar (77/6)

Sözlerim ay ve güneş hakkında değildir (aslında ay ve güneş diyerek ben sevgimi söylerim), sevdiğimi söylemezsem sevmek derdinin beni boğacağıını sevenler bilir.

Metafizik bir unsur olduğu için Allah'ın güzelliğini tarif etmek mümkün değildir. Bu bağlamda Hakk'ın güzelliğini ifade etmek için *nur ve parlaklık* gibi, *ideal ve ruhani* terimler kullanılır. Yani hakiki güzeli anlatmak için ay ve güneş gibi mecazi unsurlar kullanılır ki sevgilinin böyle kavramlarla ilişkilendirilmesi *ışık estetiği* olarak tanımlanmaktadır (Taşkent, 2012, s. 92). Aşağıdaki beyitte de kozmik unsurlardan "ay" kullanılarak hakiki sevgiliye işaret edilmiş. O aya, hiçbir bulut gölge edemez ve varlık âlemini aydınlatmasına rağmen onda bir eksilme olmaz.

Bulut gölge kılmayısar benüm ayum ışığına

Hem gedilmez tolulugı nûrı gökden yire dogar (77/2)

Benim ayımın ışığına bulut gölge etmez, o dolunay gökten yere doğup aydınlatır da ondan bir şey eksilmez.

Yunus Emre'nin şiirlerinde *ışık estetiği* kavramının sıklıkla kullanıldığını görmek mümkündür. Aşksız gönlün taş benzetildiği beytin birinci dizesinde, aşk-güneş benzetmesi vasıtasıyla bu kavrama işaret edilir. Burada aşkla latif ve nurani bir cisim olan güneş, aşksız gönülle de kesif bir cisim olan taş arasında kurulan ilişki dikkat çekmektedir.

İşidün iy yârenler ışk bir güneşe benzer

İşkı olmayan gönül misâl-i taşa benzer (66/1)

İşitin ey dostlar, aşk bir güneşe benzer, aşkı olmayan gönül de taşa benzer.

Aynı bağlamda aşağıdaki beyitte, sevgili-güneş benzetmesi kullanılmıştır.

Miskîn Yûnus bil sözünü dosta açup şol gözünü

Kangı burcdan bakarısan ol sultâna güneş gelür (92/8)

Miskin Yunus sözünü bil, şu gözünü açıp hangi burçtan sevgiliye bakarsan o sultan sana güneş gibi gelir.

Evrende bulunan bütün varlıkların, var oluş sebebi ve varlıklarını devam ettirebilmeleri aşk sayesinde. Her şeyin kaynağı aşktır, aşk ateşi olmasaydı felekler, yer ve gök var olmazdı.

Bu yer ü gök ü Arş u Ferş ışk dadıyla kâyımdur

Bünyâdı ışkdur âşika her bir arada eli var (32/3)

Bu yer ve gök, arş ve ferş aşkın lezzetiyle varlığını sürdürür; âşik için (her şeyin) temeli aşktır ve her yerde Hak vardır.

“Çok küçük parçacık.” (Tükçe Sözlük, 2011, s. 2652) anlamına gelen zerrenin görülebilmesi ışığa ihtiyaç vardır. Yani güneş ışığı olduğunda etrafta uçuşan toz zerrecikleri gözle görmek mümkündür. Fakat güneş (veya bir ışık) olmadığında havadaki toz zerrecikleri görmek mümkün olmaz. Yunus Emre, hakiki sevgiliye duyduğu aşkı anlatmada güneş-zerre zıtlığını kullanırken insana yücelik hissi veren yer, gök, felek gibi kavramları da sadece Hakk'ın nuruyla görülebilen zerrecikler olarak değerlendirir.

Ne var eger Yûnus dahı ışk içinde zerreyise

İşk odıyla kâyım durur yirile gök çarh-ı felek (144/8)

Yunus aşk (ışk) içinde bir zerre ise ne çıkar, yer, gök, felekler hep aşkla (ışkla) varlığını sürdürür.

Âlemdeki bütün varlıkların Allah'ı tespih ettiği Kur'ân'da geçmektedir. “Yedi kat gökler, yer ve onlardakiler onu tespih eder. Onu hamd ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tespihlerini anlamazsınız...” (İsra 17/44). Yunus, varlıkların bu tespihini “aşk dili” olarak değerlendirir.

Yirde vü gökde ışkıla ışkdan gelür her söz dile

Bîçâre Yûnus ne bile ne kara okıdı ne ak (130/9)

Yer ve gökteki her şeyin sebebi aşkmış (yer ve gökteki her şey aşk diliyle konuşuyormuş), okuma yazması olmayan çaresiz Yunus bu sözleri nasıl anlasın (okusun).

2.2. Hikmet

Hakk'ın varlık âleminde yarattığı her şeyin bir hikmeti vardır ki bu hikmetlerden biri de Allah'ı tanımaya ve ona itaat etmeye yönlendiren delil olmasıdır. Yunus Emre, *“Onlar ki Allah'ı ayakta, oturarak ve yanları üstü zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın...”* (Â-i İmrân 3/191) ayetinde bildirildiği gibi, Hakk'ın varlık âlemindeki eserleriyle ilgili sürekli düşünen bir mütefekkindir ve tefekkür sonucu ulaştığı hikmetleri de şiirlerinde dile getirir (Beydavî, 2011, s. 478-479). Madde ve mana âleminde bulunan her şey Hakk'ın hikmetidir. Fakat bakıp da gören göz için feleğin dönüşünden çıkarılacak nice hikmetler vardır.

Senündür Arş u Kürsî Levh ü Kalem

Döner çarh yer tutur hoş hikmetün var (48/11)

Arş, Kürsü, Levh ve Kalem senindir; feleğin yer tutup dönüşü senin hikmetindedir.

Hakk'ın tecellisiyle şaşmaz ve kusursuz bir düzene ve güzelliğe sahip olan âlem, ibret gözüne sahip insan için bir dershanedir. Burada akıllı kimseye, ayın on dördünde bulunan dolunayın parlaması bile hikmet/ders olarak yeter. Çünkü bu âlemden Hakk'ın varlığına işaret eden deliller, görmeyi bilen için dolunay gibi parlaktır.

Görse yüzün nûrınun balkıdugını gelüp

Ayun on dördü gıcesı sende sebak itmeye (3/4)

Yüzünün nurunun ayın on dördüncü gecesı (bedir, dolunay) gibi parladığını gören kimse bu durumdan ders almaz mı?

Çoğu insan, yaşadığı dünyayı layıkıyla tanımaz; her gün âlemi aydınlatan ay ve güneşin farkına varmaz. Aslında dünya, ay, güneş gibi, maddi âlemden bulunan her şeyin bir hikmeti vardır. Fakat dünya nimetlerine dalan kimsenin basiret gözü kapalı olduğu için, bu unsurların varlık sebeplerini ve hikmetini anlayamaz.

Gözi yok yir içer dünyâyı görmez

Togar ay u güneş ol ayı görmez (RN/513)

(Basiret) gözü kapalı olan ve dünya nimetlerine dalan kimse, ne içinde yaşadığı dünyayı görür ne de her gün doğan ay ve güneşi fark eder.

2.3. Müessir-i Hakiki

Kozmik unsurların şiirlerde kullanılmasından hareketle Yunus Emre'nin bu unsurları Allah'ın varlığına bir delil olarak gördüğü söylenebilir. Şairin bu yaklaşımını, Allah'ın varlığını açıklamak için ileri sürülen estetik delille ilişkilendirmek mümkündür. Şehadet âleminde bulunan bütün varlıklara bir uyum ve düzen hâkimdir. Düzen, uyum, harmoni, ahenk gibi nitelikler aynı zamanda estetikle ilgilidir ve insanda güzellik duygusu meydana getirir. Evrenin bu uyum, ahenk, ritim ve güzelliği de bir yaratıcının varlığına delalet eden estetik delilin temelini teşkil eder (Işık, 2013, s. 127-129); (Koç T. , 2019, s. 108). Dolayısıyla âlemdaki her şeyi yaratan Hak'tır ve bütün unsurlar onun hükmü altındadır. Onun hükmü ve tesiri olmadan bir yaprak bile düşmez. Feleklerin ve feleklerde bulunan gezegenlerin hareketi, gece ve gündüz oluşumu gibi, evrendeki her iş Hakk'ın tasarrufuyudur.

Senün emrün ile döner felekler

Hem ayun güneşün devrânı sensin (282/2)

Felekler senin emrinle döner, Ay ve Güneş'in dönüşü de senin sayendedir.

Aşağıya alınan beyit "O Allah ki gece ile gündüzü ve güneşle ayı yarattı. Her biri bir mihverde (yörüngede) yüzüyorlar." (Enbiya 21/33) ayetine işaret etmektedir.

Âdem iblîs kim ola işi işleden Çalap

Ayı günü yaradup leyl ü nehâr eyledi (356/22)

Ay ve Güneş'i yaratıp gece gündüzü oluşturan Hak'tır, insan ve şeytanın elinden bir şey gelmez.

Allah göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanların hizmetine sunmuş ve insanlara maddi ve manevi birçok nimet ihsan etmiştir (Lokman 31/20). Gece vakti aydan gelen parlaklığın da insanların elde ettiği rızkın da kaynağı Allah'tır.

Şu'le bize aydan degül ışık eri bu soydan degül

Rızkumuz bu evden degül deryâ-yı ummândan gelür (42/5)

Ruhunun nefes-i Rahman olduğunu bilen âşık, parlaklığın aydan, rızkın da bu âlemden değil, hakikat denizinden geldiğini bilir.

2.4. Vahdet

"Tek olma, birlik, teklik" (Mutçalı, 1995, s. 967) anlamlarına gelen "vahdet" ve hemen hemen aynı anlamdaki "tevhit" kelimelerine Yunus Emre'nin şiirlerinde pek rastlanmaz⁶. Fakat pek çok şiirde söz konusu kelimeleri çağrıştıracak kullanımlara rastlamak mümkündür. Yani "Tevhîd imiş cümle âlem tevhîdi bilendür Âdem / Bu tevhîdi inkâr iden öz cânına düşmânımış" (125/6) beytinde açık bir şekilde dile getirdiği vahdet-i vücûd anlayışını, şiirlerinde anlam boyutuyla kullandığı görülür. Bu anlayış aynı zamanda İslâm sanatlarının temelindeki estetik

⁶ Mustafa Tatcı tarafından hazırlanan Divân ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserin dizininde vahdet kelimesinin dört beyitte, tevhîd kelimesinin de beş beyitte kullanıldığı görülmektedir (Tatcı, 2005).

duyarlığa işaret eder. Bu estetik duyarlık kesretten (çokluk) hareketle vahdete, değişenden hareketle kalıcı olana ulaşmada önemli bir yere sahiptir (Koç T. , 2019, s. 48). Yunus Emre'ye göre de varlık âleminde bulunan her şey suretlerden ibarettir. İnsan bu suretlere takılıp kalmamalı ve yerlerin, göklerin, kısacası bütün varlığın bir perde olduğunu idrak etmelidir.

Bu çizginen gökleri tahte's-serâ yirleri

Yitmiş bin hicâbları cümle vücûdda bulduk (133/2)

Dönen gökler, yedi kat yer, varlık âleminde bulunan her şey (insan için) yetmiş bin perde imiş.

İsra suresinin kırk dördüncü ayetinde bildirildiği gibi, kâinatta bulunan her şey hâl diliyle Allah'ı tespih eder ve insanları varlık perdesinin ardındaki hakikat nuruyla aydınlanmaya çağırır.

Çün geçdi felekleri ün geldi kim gel beri

Kaldurdum perdeleri hemân cemâlûme bak (134/9)

Hakk'ın "Perdeleri kaldırdım, bu tarafa gel de cemalime bak." nidası felekleri aşır geldi.

Hallac-ı Mansûr, kendi varlığını ortadan kaldırıp tek gerçek varlığın Allah olduğunu "Enelhak" diyerek dile getirirken Yunus Emre aynı düşüncüyü "Aslum Hak'dur" ve "Sultan benem" ifadeleriyle dile getirir.

Kâf Tagı zerrem degül ay u güneş bana kul

Aslum Hak'dur şek degül mürşiddür Kur'ân bana (12/2)

Kaf Dağı benden bir zerre bile değildir, Ay ve Güneş benim kulumdur, şüphesiz ki benim aslum Hak'tır, mürşidim de Kur'ân'dır.

Evvel kadîm önden sona zevâli yok sultan benem

Yidi iklimi hükm idüp yiri gögi dutan benem (195/1)

Başlangıcı ve sonu olmayan, yedi iklimi hükmedip yeri göğü tutan sultan benim.

Yunus Emre'nin "benem" redifini kullandığı şiirleri, şairin benlik davası gütmesi veya kendinde bir varlık görmesi anlamına gelmez. Çünkü şairin "Aslum Hak'dur" demesiyle "Sultan benem, çarh uruban dönen benem, yağmur olup yağan benem..." demesi arasında herhangi bir fark yoktur. Bu söyleyişlerin hepsi vahdet-i vücûdun farklı sözlerle dile getirilmesidir.

Ka'be vü büt imân benem çarh uruban dönen benem

Bulut olup göge agan yağmur olup yagan benem (194/1)

Kâbe, put, iman, gökte dönen felek, göğe yükselen bulut ve yağan yağmur benim.

2.5. Yaratılış (Kozmogoni)

Yunus Emre'nin şiirlerinde kozmik unsurlar vasıtasıyla dile getirilen bir diğer konu da kozmogonidir. Bir astronomi terimi olan kozmogoni, kozmik unsurların ve bir bütün olarak kozmik sistemin kökenini araştırmak anlamındadır (Taş, 2017, s. 24). İslâmî literatürde yaratılışla ilgili düşüncelerin temeli ayet ve hadislerle veya hadis olduğu rivayet edilen sözlere dayanır. Yaratılışla ilgili ayetlerin bazıları şu şekildedir: “Şüphesiz Rabbimiz gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra da Arş'a hükümler oldu. Geceyi onu durmadan arayan (kovalayan) gündüzün üzerine örter. Güneşi, ayı ve yıldızları da emrine amade olarak (o yarattı). Bilin ki yaratma ve emretme onundur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!” (A'raf 7/54), Allah o zattır ki yedi gökleri ve yerden de o kadarını yarattı...” (Talak 65/12), “O ki yedi göğü birbiri üstüne yarattı...” (Mülk 67/3), “Görmediniz mi Allah yedi gökleri kat kat nasıl yarattı. Onlarda ayı bir nur, güneşi de bir lamba kıldı.” (Nuh 71/15-16).

Bunun yanı sıra hadis olarak rivayet edilen bazı sözler de yaratılışla ilgili düşüncelere kaynaklık etmektedir⁷. “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım, kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar.” ve “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” (Öztoprak, 2019, s. 200-206). Özellikle âlemin yaratılışıyla ilgili olarak “Ben gizli bir hazineydim...” şeklinde başlayan söz aşkla ilişkilendirilerek tasavvuf ehlinin yorumlarında estetik bir teori haline almıştır (Ayvazoğlu, 1997, s. 66). Allah ruhlar ve cisimler âlemini yaratmadan önce kendi nurundan bir cevher yaratmış ve âlemleri bu cevherden derecelerine göre bir düzen dâhilinde meydana getirmiştir. Allah *İlk cevher, nur-ı Muhammedî, Levh-i Mahfuz, akl-ı kül, ruh-ı izafî* gibi isimlerle de anılan bu cevhere muhabbetle bakmış ve sonrasında derece derece varlıkları yaratmıştır (Erzurumlu, 2012, s. 36).

Yedi kat yir yarattı ol gevherün nûrından

Yedi kat gök yarattı ol gevherün bugından (249/2)

(Allah) o cevherin nurundan yedi kat yeri ve buharından yedi kat göğü yarattı.

İlk cevherden gökyüzü ve yıldızların yaratılışına işaret edilir.

Gevherden bug çıkardı bugından gök yarattı

Gök yüzünün bizegin çok yıldızlar eyledi (355/2)

Cevherden buhar çıkardı, buharından göğü yarattı ve yıldızları gökyüzünün süsü yaptı.

Yedi kat gök ve yedi kat yeri yaratan, felekleri döndüren, ay ve güneşi hareket ettiren Allah'tır.

Göge eyitdi dön didi ay gün yürüsün didi

Suyı mu'allak kodı üstüne yir eyledi (355/3)

Gökyüzüne (feleklere), ay ve güneşe dönmesini emretti, yerin üstüne de suyu yerleştirdi.

⁷ Mustafa Öztoprak ve Sema Dağcı'nın çalışmasında burada verilen sözlerin sahih hadis olmadığını belirtmişlerdir.

Allah'ın yaratmak istediği şeye "Gökleri ve yeri yaratan, kendi gibilerini yaratmaya kadir değil mi? Evet, o, çok yaratıcı, hakkıyla bilendir. Onun durumu ancak bir şey istediği zaman ona 'ol' demektir. O da olurur." (Yasin 36/81-82) ayetlerinde bildirildiği gibi "Ol" demesi yeter. Böylece yer, gök, insanlar ve her şey bu emirle vücûda gelir.

Kün didüm bu yire turdı gökler dahı karâr kıldı

Yüz bin dürlü âdem geldi getürüp gideren benem (195/3)

"Kün" dedim, yer durdu ve gökler de karar buldu; yüz bin çeşit insanı diriltten ve öldüren benim.

Hz. Muhammed'in yaratılışıyla ilgili görüşler de hadis olarak rivayet edilen "Âdem su ile çamur arasında olduğu hâlde ben nebî idim." (Konuk, 2008, s. 183) ve "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." ifadelerine dayanmaktadır.

Ol yılduz ki varıdı kandayıdı Âdem cânı

Ya bunca peygamberler anılmadıñ agızdan (233/9)

Âdem ve diğler peygamberler yaratılmadan önce o yıldız (Hz. Muhammed) vardı.

SONUÇ

Estetik objeyi (sanat eserini) meydana getiren sanatçı, bu eylemi esnasında fizikî ve sosyal çevreden, bilim ve felsefeden beslenir. Doğal ve sosyal çevrede bulunan varlıklar, dönemin bilime bakışı ve bilimsel anlayışı, toplumun kültürel birikimi ve inanışları sanatçının kavradığı ve estetik objeyi oluştururken faydalandığı bilgi objeleridir. Bu objeler, eserin real varlık alanını (sureti) oluşturan kelimeler vasıtasıyla sanat eserinde karşılık bulur. Sanatçının bilgi objelerinin karşılığı olan kelime ve kelime birliklerine yüklediği anlamlar da estetik objenin irreal varlık alanını (manayı) meydana getirir. Yunus Emre'nin şiirlerinde kozmik unsurlar, hem real varlık alanını oluşturan bilgi objeleri olarak hem de irreal varlık alanıyla (idealite dünyası) ilgili düşüncelerin yüklendiği anlam alanları olarak kullanılmıştır. Yunus Emre, öncelikle insanların çevrelerinde hemen her gün gördüğü kozmik unsurlara ve bu unsurların çeşitli özelliklerine (parlaklık, hareket, yücelik, nizam, düzen, harmoni, estetik, güzellik...) dikkat çeker. Daha sonra da muhatabı, bu unsurları yaratan bir Tanrı'nın varlığını düşünmeye yönlendirir. Bunu yaparken tabiattan, bilimsel bilgilerden, kültürel unsurlardan faydalanır.

Batlamyus kaynaklı yer merkezli evren teorisine göre, Dünya merkezde bulunur ve Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn'den yedi seyyare Dünya'nın etrafında döner. Seyyarelerden sonra sabit burçlar tabakası, en dışta da atlas feleği bulunur ve bunların tamamı feleğin dokuz tabakasını meydana getirir. Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde kozmik unsurlarla ilgili bilimsel anlayış bu yöndedir ve şiirlerde bu anlayışa uygun kullanımlar görülmektedir. Fakat Yunus Emre'nin felek tabakalarıyla ilgili fikirleri, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "yedi gök" ve "yedi kat gök" ibareleri üzerine kurulmuştur. Hatta "yedi kat gök" tabiriyle birlikte yerin de yedi tabaka olduğu söylenerek "Allah o zattır ki yedi gökler ve yerden de o kadarını yarattı..." (Talak 65/12), "O ki yedi göğü birbiri üstüne yarattı..." (Mülk 67/3) şeklinde Kur'ân'da birçok yerde geçen konuyla ilgili ayetlere işaret edilmektedir. Bunun yanı sıra felek tabakalarını burçlar ve atlas feleği dâhil dokuz kat, gezegenlerin bulunduğu tabakaları da yedi kat olarak ele aldığı şiirler mevcuttur. Bu kullanımlar göz önüne alındığında şiirlerde geçen "yedi kat gök" tabiri vasıtasıyla birinci felekte bulunan Ay'dan başlayıp yedinci tabakadaki Satürn dâhil seyyarelerin bulunduğu tabakaların kastedildiği anlaşılmaktadır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde kullanılan kozmik kavramları estetik delille ilişkilendirmek mümkündür. Evrendeki her şeyin yaratıcısı ve her şeye hükmeden yegâne güç Allah'tır. Feleklerin dönüşü, gece gündüzün birbirini takibi, güneş ve ayın parlaklığı vb. her şey Allah'ın hükmü ve tasarruflarıdır. Dolayısıyla âlemdeki her şey gören bir göz için Allah'ın varlığına delildir.

Yunus'un şiirlerinde çeşitli inanışların izleri görülmektedir. "Herkesin gökte bir yıldızının bulunduğu ve bu yıldızın insanın talihini etkilediği", "müneccimlerin yıldızlara bakarak rüya yorumlamaları" "Doğu kültüründe geçen Hârût ve Mârût'un Zühre ile olan münasebetleri" gibi inanışlardan bahsedilmektedir. Şair bunları, Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini ve ona duyduğu aşkı dile getirmek amacıyla bir araç olarak kullanır. Bunlar aynı zamanda Yunus'un beslendiği kaynakları göstermesi bakımından da önemlidir. Fakat onu besleyen temel kaynağın Kur'ân ve sünnet olduğu, şiirlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde en çok kullanılan kozmik unsurlar ay ve güneştir. Güneş ışık kaynağıdır, ay da güneşten aldığı ışığı dünyaya yansıtır. Şair bu unsurlarla birlikte kullandığı nur, çerâğ, şule, ışık, ziya gibi kavramlar vasıtasıyla yaratıcının tarif edilemez güzelliğini ve ona duyduğu aşkı dile getirir. Hakiki güzelliği anlatmak için sevgilinin ay ve güneş gibi mecazi unsurlarla ilişkilendirilmesi *ışık estetiği* olarak adlandırılmaktadır. Yunus'un da güneş ve ay kavramlarını, hakiki sevgiliye duyduğu aşkı ve sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanması *ışık estetiğine* örnek teşkil eder. Bugün "aşk" olarak kullandığımız kelimenin aslının "ışk" olduğu düşünülürse güneş ve ay kavramlarının da şairin aşkını anlatan iki ideal terim olduğu anlaşılır.

Bu çalışmada Yunus Emre'nin şiirlerinde bir bilgi objesi olarak kullanılan kozmik kavramlar ve şairin bu kavramlara yüklediği anlamlar üzerinde durulmuştur. Bilgi objesi olmak bakımından kozmik unsurlar büyüklük, sınırsızlık, ulaşılmazlık gibi özellikleriyle insanda yücelik duygusu uyandırır. Şair ilk önce kozmik unsurlar vasıtasıyla insanda bu yücelik duygusunu harekete geçirir. İkinci olarak da insanı bu yüceliğin mimarını düşünmeye sevk eder. Böylece şair, aslında insanın evrene, yani varlığa nasıl bakması gerektiğine dair bir mesaj göndermiş olur. Allah, kendi nurundan yarattığı ilk cevhere muhabbetle bakmış ve bu cevherden derecelerine göre âlemleri yaratmıştır. Yani Hakk'ın varlık âlemini yaratmasının temelinde aşk vardır. O zaman insan da bu âleme baş gözüyle değil, gönül gözüyle (aşkla) bakarak varlık perdesinin ardındaki nuru görmeye çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arvasi, S. A. (2009). *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Avşar, Z. (2016). *Mânâ Âleminin Üç Efendisi*. Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Ayvazoğlu, B. (1997). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baş, E. (2009). Sema. *TDVİA*, 453-455.
- Beydavî, K. (2011). *Beydavî Tefsîri* (Cilt 1-5). (Çev.: A. Öztürk) İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Cengiz, A. (2017). Yunus Emre Divanında Bir Dilsel ve Düşünsel Dönüşüm Örneği: Hazret-i Musa. *1. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, (s. 59-66). Nevşehir.
- Çevirme, H. (2001). Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Göstergibilim Açısından İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı](17)*, 75-80.
- Çubukçu, İ. A. (1981). Yunus Emre ve Din Felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, 71-93.
- Demirli, E. (2010). Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücut Anlayışı. *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu* (s. 317-330). Karaman: T. C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- E. İ. (2012). *Marifetnâme* (Cilt 1). (Haz.: D. Y.-H. Kılıç) İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Erdoğan, M. (2016). Yûnus Emre'nin Dünyaya ve Varlığa Bakışı. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, III(7), 1-11.
- Güler, K. (2010). Kelâm-ı Fasîh ve Yûnus Emre. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V(3), 223-241.

- İnce, Ö. (2018). Yunus Emre'de Metafizik Gerilim. *Turkish Studies*, 13(10), 387-397.
- Işık, A. (2013). *Din ve Estetik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*. (Haz.: H. Çeltik) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Karahan, A. (1996). *Fuzûlî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuzuli> adresinden alınmıştır
- Koç, E. (2000). Platon ve Yunus Emre Düşüncesinde Sevgi ve Aşk. *Felsefe Dünyası*(32), 37-48.
- Koç, T. (2019). *İslam Estetiği*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Konuk, A. A. (2008). *Mesnevî-i Şerif Şerhi* (Cilt 4). (Haz.: O. Türer, M. Tahralı, & S. Arpaguş) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz.: C. Kurnaz) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önler, Z. (2014). Yunus Emre Şiirlerini Anlamak. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (s. 255-267). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. (1989). Yunus Emre'de Sevginin Kaynağı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(6), 559-580.
- Özçelik, M. (2010). Yunus Emre'yi Anlamanın İmkânları. *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu* (s. 69-85). Karaman: T. C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Özel, A. (2014). *Estetik ve Temel Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Öztoprak, M. -D. (2019). Yunus Emre'nin Divan'ında Hadise Yaklaşımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI(11), 185-224.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Selçuk, B. (2015). Yunus Emre Divanı'nda Cenab-ı Hak İçin Kullanılan Mecazi Kavramlar. *2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (s. 389-410).
- Şentürk, A. (1994). Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları*(90), 131-180.
- Taş, İ. (2017). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji*. Konya: Palet Yayınları.
- Taşkent, A. (2012). *Güzelin Peşinde*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Tatçı, M. (2005). *Yunus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Tatçı, M. (2007). Bu Yolda Acâib Çok: -Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Yorumu-. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, II(4 (2)), 740-749.

Tek, A. (2010). Yunus Emre'nin Divanı'nda Tasavvufî Kavramlar. *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* (s. 110-119). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Timuçin, A. (2011a). *Estetik I*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Timuçin, A. (2011b). *Estetikte Anlam ve Yorum*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Timuçin, A. (2013). *Estetik Bakış*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Tunalı, İ. (1983). *Estetik Beğeni*. İstanbul: Say Yayınları.

Tunalı, İ. (1998). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tümer, G. (1993). *Circîs*. TDVİA, 8, 26.

Türk Dil Kurumu. (tarih yok). 10.06.2020 tarihinde Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Unat, Z. (2013). *İlkçağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ünver, İ. (2006). Yunus Emre Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları (Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'e Armağan)*(19), 489-498.

Yasa, M. (2010). Yunus Emre'de Ben Bilinci: Benötesi Psikolojisi Açısından Bir Değerlendirme. *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* (s. 72-76). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Yeter, G. B. (2010). Ontolojik Analiz Metoduyla Yunus Emre'nin Bir Şiirinin İncelenmesi. *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II(3), 141-154.

Yetkin, S. K. (1938). *Estetik*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Yetkin, S. K. (1972). *Estetik Doktrinler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

